

بررسی مسئله تغییر همزمانی زبان

اثر: دکتر علی افخمی

از: دانشگاه تهران

چکیده:

در این مقاله مسئله تغییر زبان از نظر تاریخی و از لحاظ جامعه شناسی زبان مورد بررسی قرار می‌گیرد و دیدگاه تاریخی که می‌گوید برای اینکه زبان تغییر کند به زمان نسبتاً طولانی نیاز داریم (چند قرن) در تحقیقات و مطالعات جدید نقد می‌شود و ضمن نقض این نظریه مسئله تغییر همزمانی و عوامل غیر زبانی موثر در تغییر زبان (واژه‌گان، نحو و غیره) بررسی می‌شود و با طرح منحنی (S.CURVE) بخوبی نشان می‌دهند که یک فرم نحوی واژگانی قدیم تا مدتی در کنار فرم جدید باقی می‌ماند تا اینکه این تغییر فراگیر شود در این خصوص کاربرد یک متغیر زبانی (نحوی واژگانی و غیره) تابعی است از طبقه اجتماعی فرد و سبک گفتاری او.

تمام زبانها مدام در حال تغییرند و حوزه‌های آوایی، نحوی، معنایی و واژگان زبان تغییر می‌کنند ولی این تغییرات تدریجی است و از دید و دقت گویشوران زبان مخفی است و ارتباط را مختل نمی‌کند. از این رو افراد همیشه فکر می‌کنند که اصوات و نحو و ... همیشه ثابت می‌باشند.

با این وجود یک نگاه سطحی به آثار شاعران و نویسندگان هر زبانی به ما نشان می‌دهد که چگونه زبان در یک مدت نسبتاً کوتاه تغییر کرده است. بعنوان مثال چند سطر شعر از شکسپیر که مربوط است به قرن شانزدهم به ما نشان می‌دهد که چگونه زبان انگلیسی از نظر آوایی و نحوی و واژگانی دستخوش تغییر و تحول گشته است.^(۱) یا اینکه اگر لغاتی از زبان فارسی امروز با لغات فارسی دوره میانه و یا

باستان مقایسه نمائیم خواهیم دید که تغییرات عمده‌ای رخ داده است. مثلاً کلمه آناهیتا^(۲) امروز بصورت ناهید درآمده و یا کلمه برف در گذشته بشکل "vafra" و کلمه رود بصورت "raota" بوده است و یا کلمه ازدواج می‌بینیم قبلاً بصورت ازتواج بوده است.

از این نمونه‌ها اینطور برداشت می‌شود که برای تغییر زبان صدها سال لازم است تا این امر محقق شود و عملاً زبانشناسان تاریخی معتقدند که زبان در طول زمان دچار دگرگونی می‌شود و گفتار یک نسل هیچگاه دقیقاً مانند پدران یا فرزندان آنها نیست و در یک فاصله چند صد ساله تفاوت‌های جزئی دارای اثر تراکمی خواهد بود و اغلب یک زبان معین شکل تازه‌ای بخود می‌گیرد و شباهت آن با شکلی که در یک مرحله تحولی قبل داشته است تنها پس از بررسی‌های لازم آشکار می‌گردد. بعنوان مثال چنانچه نمونه‌ای از انگلیسی باستان را با انگلیسی امروز مقایسه نمائیم تغییرات عمده‌ای ملاحظه خواهیم نمود و گوئی دو زبان متفاوت از هم مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. بعنوان نمونه کلمه scyp را در انگلیسی باستان می‌بینیم که در انگلیسی میانه بصورت shippe و در انگلیسی امروز بصورت ship درآمده است. و با در نظر گرفتن تاریخ این سه دوره چنین استنباط می‌گردد که برای ملاحظه تغییرات زبانی چند قرن وقت لازم است و یا بعبارات دیگر تغییرات زبان بصورت همزمانی قابل درک و لمس نیستند. در حالیکه جامعه شناس زبان امروزه با روش‌های خاص خود روشن می‌سازد که تغییرات زبان بصورت هم‌زمانی قابل رویت و درک هستند. نمونه بارز این مطلب را در انگلیسی آمریکائی امروز ملاحظه می‌کنیم در این زبان کلماتی را مشاهده می‌کنیم که دستخوش تغییراتی شده‌اند ولی دو فرم متفاوت در جامعه کاربرد دارند. مثلاً صدای یای غلتان [j] قبل از [u:] صدای یوی کشیده حذف گردیده و کلمه duty را بدو صورت [djuti] و [du:ti] تلفظ می‌کنند. یعنی در یک جا یای غلتان (j) حذف گردیده و در جای دیگر کاربرد دارد. قطعاً کاربرد این آوا نشاندهنده وجود یک آوایی است که در گذشته حتی فرم

نوشتاری داشته است و هم اکنون در حال حذف کامل است. با بررسی دقیقتر روشن می‌گردد که همین صورت قبلاً در کلماتی چون rule و lute هم وجود داشته که امروز کاملاً حذف گردیده است (هم در نوشتار و هم در گفتار). تا جائیکه مربوط به زبان انگلیسی می‌شود شواهد نشان می‌دهد که ارزشهای اجتماعی و نقش جنسیت روی ذهنیت و گرایش گوشور در بکار گرفتن یک گونه خاص از زبان تأثیر می‌گذارد^(۳) و شواهد زیادی در دست است که نشان می‌دهد انگلیسی معیار و لهجه پایتخت (R.P.) دارای پرستیژ و شأن اجتماعی بالائی است و توجهی که افراد به این گونه‌ها دارند بتدریج بسمت گونه‌های دارای پرستیژ حرکت می‌کنند و تغییراتی در گفتار آنها بوجود می‌آید. گرچه گونه‌های غیر استاندارد طبقه پائین هم دارای یک نوع پرستیژ می‌باشند و این امر بیشتر در بین مردان رواج دارد.^(۴) و ویلیام لباو این نوع پرستیژ را به پرستیژ پوشیده و مخفی (covertprestige) تعبیر نموده است که ظاهراً اظهار نمی‌شوند ولی بطور ناخودآگاه عیان می‌گردند. یک آزمایش برای اثبات این مدعا صورت گرفته که در زیر می‌آوریم:

به منظور تحقیق در زمینه مسئله بالا در نورویچ از عده‌ای خواسته شده که در یک تست خودآزمایی شرکت کنند. در اینجا کلماتی که دارای دو نوع تلفظ بودند بلند خوانده می‌شدند البته با دو تلفظ رایج مانند همان: Tune 1 - [tju:n] 2 - [T u:n] هر دوی این تلفظها در نورویچ رایج می‌باشند ولی تلفظ اول دارای پرستیژ بیشتری است. از افرادی که مورد سؤال قرار گرفتند خواسته شده که جلوی تلفظی که بطور طبیعی بکار می‌برند علامت بگذارند. بامقایسه نتایج این آزمون با داده‌هایی که از قبل در مصاحبه‌ها جمع‌آوری شده بود روشن شد که بین آن چیزی که ادعا شده بود و آنچه در عالم واقع اتفاق می‌افتد کاملاً تفاوت وجود دارد.

| | | |
|-------------------|-----------|-------------|
| actul glide users | glide use | glide/use |
| actul non-users | claimed | not claimed |

| | | | |
|----|----|---|-----|
| 60 | 40 | = | 100 |
| 16 | 84 | = | 100 |

در اینجا گویشوران به دو دسته تقسیم شدند کسانی که ۵۰٪ یا بیشتر [j] در مصاحبه شان شنیده شد بکار برنده صوت (j) و کسانی که کمتر از ۵۰٪ بکار بردند بعنوان گویشوران فاقد صدای (j) به حساب آمدند. جدول بالا نشان می دهد که اکثر گویشوران در اظهارات خودشان دقیق بودند ۸۴٪ از کسانی که صدای (j) را بکار نمی برند همین را اظهار کردند و ۱۶٪ از کسانی که صدای (j) را به کار نمی برند اظهار کردند که فرم دارای پرستیژ را بکار می برند در حالیکه در عمل چنین نبود. در حالیکه ۶۰٪ از آنها (بکاربرندگان) صدای (j) در اظهاراتشان دقیق بودند و ۴۰٪ از آنها که اظهار کردند که فرم بدون پرستیژ را بکار می برند یعنی فرم [Tu:n] ولی در حالت طبیعی فرم [Tju:n] را بکار برند. در اینجا این ۴۰٪ را بعنوان کسانی که واقعیت را نگفته اند نامیده می شوند چرا که ادعا کرده اند فرم بدون پرستیژ را بکار می برند در حالیکه در عمل خلاف آن، انجام داده اند و ۱۶٪ گروه که به عکس بعنوان کسانی که واقعیت را می گویند و اظهار کردند که فرم دارای پرستیژ بکار می برند در عمل چنین نکردند.

این تحقیق نشان می دهد که تغییر آوایی و واجی زبان به صورت همزمان قابل درک است و تحت عنوان تغییراتی که در حال انجام می باشند. (changes in progress) تعبیر شده اند. در زبان انگلیسی یک تغییر نحوی دیگری هم به چشم می خورد و آن مربوط است به ضمائر I و me که کاربردشان فرق کرده است امروزه ضمیر me بعد از فعل و I قبل از آن بکار می رود در حالیکه در گذشته جمله "It is I" درست تلقی می شد و امروز گفته می شود "It is me" و این یک تغییر در قاعده گرامری زبان است. با وجود همه این شواهد زیانشناسان تاریخی مایلند بدانند که زبانها چگونه و چرا تغییر می کنند. تا این اواخر باور بر این بود که تغییر زبان یک امر مرموز و غیر قابل مشاهده و بغرنجی می باشد و نظیر حرکت سیارات و کرات غیر

قابل درک و خارج از توانائی حس بشر است. بهر حال پیشرفتهای علم جامعه شناسی زبان باعث فهم مکانیسمهایی شد و مشخص کرد که چگونه زبان از شخصی به شخص دیگر تغییر می‌کند و در نهایت این تغییر به کل زبان کشیده می‌شود. ویلیام لباو جامعه شناس و زبانشناس معروف آمریکائی اولین کسی بود که توانست بدقت و ظرافت خاص تغییر و تحول زبان را در یک جامعه مطالعه و مشاهده نماید. او در تحقیقاتش مشاهده نمود که یک تلفظ تازه‌ای بین ساکنین اصلی جزیره مارتا وینبارد در سواحل ماساچوست در حال شکل گرفتن است جایی که در تابستانه توریستهایی از سایر نقاط آمریکا به آنجا می‌رفتند و این امر باعث شده بود که واکه های کلماتی چون I و my و out و about در مقایسه باگفتار ساکنین قبلی جزیره تغییر ماهیت بدهند.

ویلیام لباو توجه‌اش را بطرز تلفظ افراد بومی جزیره معطوف نمود و ملاحظه کرد که جزء اول واکه مرکب در کلمات یاد شده مرکزی شده است.

[ai] → [əɪ] → [av] → [əu]

پس از جمع آوری داده های لازم بکاربرندگان (users) این متغیرها را مشخص نمود و فاکتورهای سن، گروه اجتماعی، نژادی، شغل و جنسیت را نیز در تحقیق لحاظ نمود. جدول زیر بیانگر تغییرات زبانی جزیره است: *زبان علمی*

رتال جامع علوم انسانی
درجه مرکزگرایی متغیرهای (ay) و (aw) نسبت به سن افراد

| سن | (ay) | (aw) |
|-------|------|------|
| ۷۵ | ۲۵ | ۲۲ |
| ۶۱-۷۵ | ۳۵ | ۳۷ |
| ۴۶-۶۰ | ۶۲ | ۴۴ |
| ۳۱-۴۵ | ۸۱ | ۸۸ |
| ۱۴-۳۰ | ۳۷ | ۴۶ |

جدول نشان می‌دهد که تغییر زبان در بین گویشورانی که ۳۰ سال دارند و اغلب به ماهیگیری در مناطق علیای جزیره مشغولند نسبتاً بالاست و توضیح ویلیام لباو برای این تغییر اینست که یک گرایش افراطی بسمت مرکزی نمودن جزء اول واکه مرکب وجود دارد. و این عمل یک نوع مقاومت افراد بومی است در مقابل توریستها که فکر می‌کنند آنها عامل تغییر زبان و مسائل دیگر هستند و با این عمل مرکزگرائی خواستند بومی بودن خود را از طریق اختلاف زبانی به ثبوت برسانند. و نتیجه اینکه تغییر زبانی نه تنها غیر محسوس نیست بلکه بر مبنای خواست و اراده بکار برندگان یک گونه زبانی بوجود می‌آید و قابل درک و مشاهده است.^(۵)

و اما گسترش تغییرات زبانی در حوزه یک زبان بگونه‌های متفاوتی تفسیر گردیده است عده‌ای معتقد به نظم (regularity) در تغییر زبان بودند و چنین فکر می‌کردند که اگر یک جزء تغییر کند این تغییر نه تنها در یک کلمه منفرد رخ می‌دهد بلکه این تغییر بر تمام کلمات مشابه تاثیر می‌گذارد یعنی همان محلی که آن صوت یا آن جزء در آن کلمات نیز بکار رفته است. بنابراین در انگلیسی کلماتی چون

wyf می‌شود wife

lyf می‌شود life

bryd می‌شود bride

چنانچه این تغییر را فرموله کنیم بصورت زیر می‌توانیم نشان دهیم.

[I:] → [ai] / c ≠

در قرن نوزدهم زبان‌شناسان معتقد بودند که تغییرات قوانینی هستند که همانند یک ضرورت کور عمل می‌کنند و هر چه جلوی راه آنها باشد مثل بهمن جارو می‌کنند و با خود می‌برند و بعنوان نمونه گفته می‌شود که واکه (vowel) انگلیسی بریتانیایی (æ) بطور طبیعی به [a:] تغییر می‌کند یعنی هر وقت این واکه قبل از [s] واقع شود نظیر کلمات "disaster" و "fast" و "pass" در حالیکه می‌بینیم این امر در مورد کلماتی مثل "gas" و "mass" و "aster" و "tassel" عمل نکرده حالا به چه

دلیل این کلمات مشمول قانون تغییر واقع نشده‌اند؟

یک جواب برای حل این معما این بود که منکر هرگونه استثناء بشوند و چنین تصور شود که این کلمات از گویشهای مجاور و همسایه قرض گرفته شده‌اند بعنوان مثال [æ] در انگلیسی بریتانیا در کلماتی نظیر gas و غیره بواسطه تاثیر انگلیسی آمریکائی بوده است. ولی این سعی و تلاش هم برای حل این مشکل قانع کننده بنظر نمی‌رسید تا اینکه این اواخر مطالعات بیشتری صورت گرفت و جواب دیگری برای مسئله تغییر زبان ارائه گردید.

و نتیجه اینکه زبان‌شناسان پس از بررسیهای مجدد نشان دادند که تغییرات در همه کلمات بطور هم زمان و یک مرتبه رخ نمی‌دهد. بلکه تغییرات از یک کلمه به کلمه دیگر و در نهایت از کل ساختمان زبان عبور می‌کند مثل سیبهای روی درخت که تغییر می‌کنند ولی نه در یک زمان واحد و بطور همزمان، بلکه تغییرات تدریجی هستند و چنانچه بصورت منحنی و یا دیاگرام نمایش دهیم خواهیم دید که تغییر زبان یک حالت منحنی بشکل S دارد (S.Curve) نظیر شکل زیر:



با ملاحظه منحنی فوق چنین برداشت می‌شود که تغییر پدید آمده بطور نسبی تعداد کمی از لغات را شامل می‌شود و سپس بر تعداد بیشتری اثر می‌گذارد و بنظر می‌رسد که تلفظ جدید تا مدتی در کنار تلفظ قدیم به حیات خود ادامه می‌دهد و بعد این تغییر فراگیر می‌شود و بسرعت گسترش می‌یابد و تعداد قابل توجهی از

کلمات را تحت تاثیر قرار می دهد همانگونه که در شیب تند منحنی "S" در شکل بالا نمایش داده شده است و در نهایت تغییر بوجود آمده گرایش به محو شدن دارد و بنابراین تعدادی از کلمات همیشه وجود دارند که دست تغییر هرگز به آنها نمی رسد. در اینجا لازم است یک نمونه فارسی بعنوان شاهد بیاوریم و آن اینکه در مقطعی از تاریخ زبان فارسی می بینیم که کلماتی مثل یوان و یا مه که هر دو با "ی" آغاز می گردند "ی" آغازی آنها به "ج" تبدیل شده است یعنی:

یوان → جوان

یامه ← جامه

بعبارتی تغییر نظیر: "ج" → "ی"

صورت گرفته باز هم در همان مقطع زمانی و در همان محیط صوتی مواردی داریم که استثناء است و مشمول این تغییر نشده اند و با توجه به منحنی "S" این مسئله نیز قابل حل است.

نکته دیگری که معمای تغییر زبان و موارد استثناء را حل کرده تحقیقی است که ویلیام لباو (W.Labov) در زمینه کاربرد و یا حذف /r/ بعد از واکه در انگلیسی آمریکائی انجام داده و او نشان داد که توزیع این گونه های تلفظی یک امر تصادفی و اتفاقی نیست بلکه این تنوعها (Variations) قانونمند هستند و چنین استدلال نمود که:

- ۱ - بین رفتار زبانی یک سخنگو و مرتبه اجتماعی او همخوانی وجود دارد
 - ۲ - عدم یکنواختی در بیان (زبان) یک سخنگو وابسته است به سبک زبانی و یا گونه کاربردی (Register و Style) ویلیام لباو یک پیش فرضی دارد نظیر واجشناسان زایشی یعنی به یک نمایش روساختی و ژرف ساختی قائل است. در ضمن متوجه بود که نمی تواند پیش بینی نماید که آیا یک شخص در یک موقعیت خاص /r/ را بکار می برد یا نه ولی امکان داشت که طبقه اجتماعی کسانی که (r-glide) در زبان آنها بوقوع می پیوست اعلام و بسامد آنها در زبان یک شخص پیش بینی نماید.
- و در تحقیقی که انجام داد روشن کرد که ارتباط بین کاربرد بالفعل و بالقوه یک

متغیر زبانی تابعی است از طبقه اجتماعی فرد و در نتیجه کاربرد /r/ بعد از واکه را در چهار طبقه اجتماعی و در پنج سبک گفتاری مطالعه نمود و نمودارهای A و B فرمول زیر را تأیید نمود. (۳)

$$/r/ \rightarrow n [r] / \rightarrow \left\{ \begin{matrix} c \\ \# \end{matrix} \right\}, n[r] = f(\text{class, style})$$

و معنی این فرمول این است که متغیر r در موقعیت قبل از همخوان و موقعیت پایانی تحقق می یابد و این تحقق دارای بسامدی برابر n خواهد بود جائیکه n تابعی است از طبقه اجتماعی فرد و سبک گفتاری او.

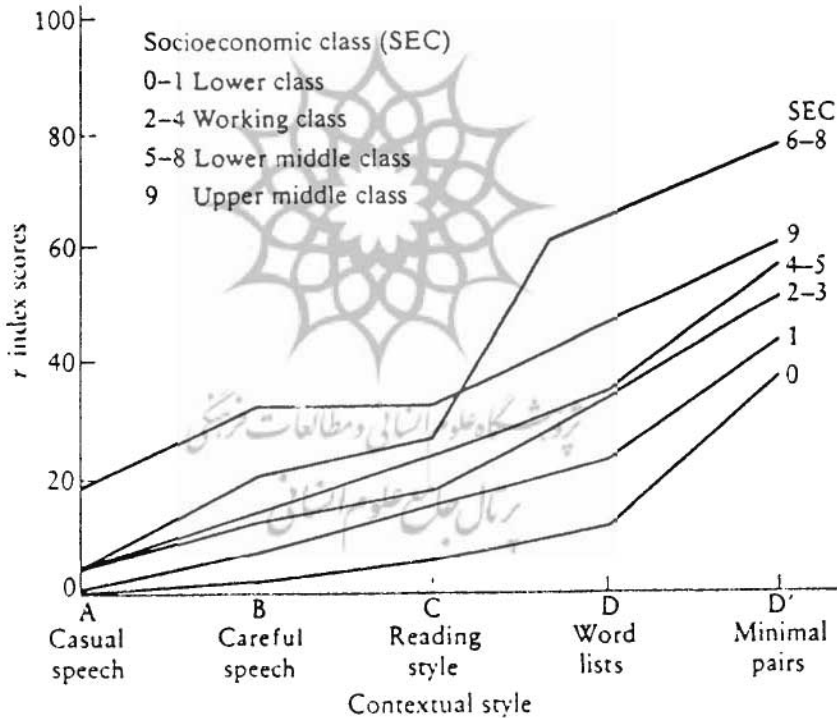


Figure A . R-pronunciation in New York City by social class and style of speech
Source: Labov (1966, p. 240)

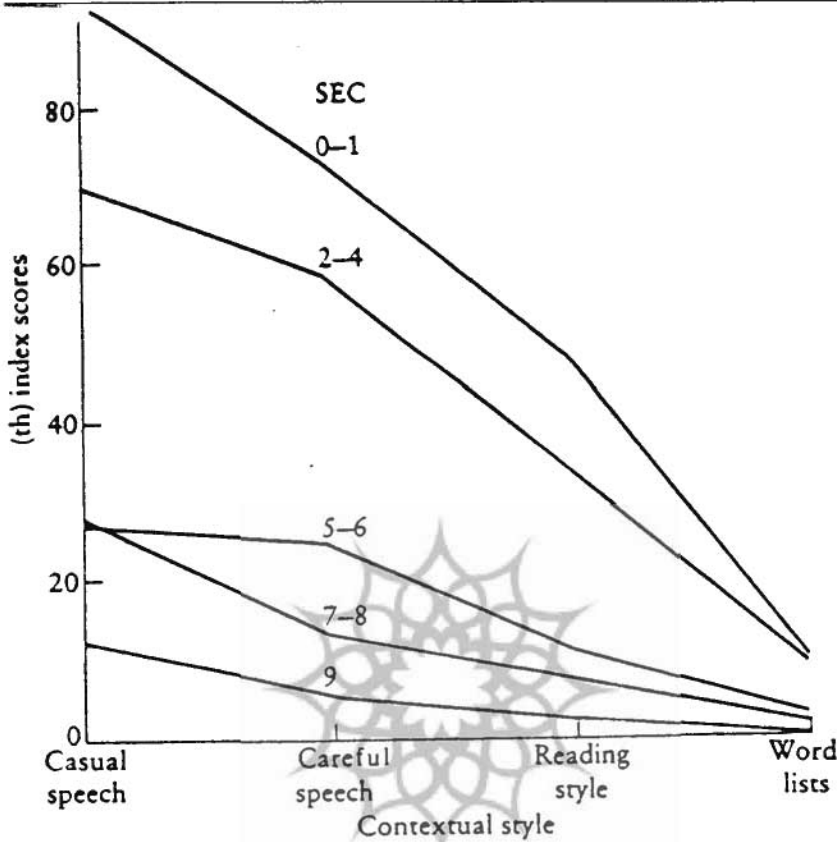


Figure B. Stylistic and social stratification of (th) in *thing*, *three*, etc. in New York City. SEC as in figure 7.2.
 Source: Labov (1966, p. 260)

در اینجا متغیر زبانی مورد مطالعه (th) در کلماتی نظیر *thing* و *three* و غیره می‌باشد. این متغیر به سه صورت [t] و [tθ] و [θ] تلفظ می‌شوند که در ارتباط با سبک گفتار و طبقه اجتماعی گویشوران مورد مطالعه قرار گرفته و همانگونه که دیاگرام نشان می‌دهد مقدار کاربرد این متغیر زبانی وابسته است به سبک و طبقه اجتماعی گویشور.^(۶)

با ملاحظه مطالب فوق چنین استنباطی می‌شود که مسئله تغییر زبان منشاء اجتماعی دارد و یا به قول ویلد (H.C. Wyld) مسئله تغییر زبان در نوشته‌ها و اسناد مکتوب وضع نمی‌گردد بلکه این امر در دهانها و اذهان انسانها شکل

می‌گیرد.^(۷) تغییرات آوایی و واجی توسط گویشوران زبان و در فرم گفتاری بوجود می‌آید و تکمیل می‌شود. گرچه مسئله تغییر زبان و خصوصاً تغییر اصوات یک زمینه مورد مطالعه زبانشناسی تاریخی و نظریه‌های مربوط به آن بوده است ولی تابحال دلیل روشنی که اصلاً چرا این پدیده (تغییر) صورت می‌گیرد ارائه نگردیده است. مثلاً در یک تغییر صوتی از [a] به [o] دلیل روشنی در خود زبان پیدا نمی‌کنیم و قادر نیستیم اثبات کنیم که یکی از این دو صورت از دیگری بهتر است و یا اینکه وضع فعلی زبان که با این تغییر حاصل شده است از وضع قبلی بهتر و یا کاملاً بهتر است. با این وجود انسانها برای اینگونه تغییرات اهمیت قائل هستند و اگر اهمیتی برای تغییرات قائل نبودند هیچ دلیلی برای اعمال این تغییرات وجود نمی‌داشت. در ضمن تغییرات هم زمانی هم بالطبع بر مبنای همین اندیشه استوارند. بعنوان مثال چنانچه گویش "الف" دارای صوت [a] در محیطهای صوتی خاصی باشد و گویش "ب" دارای صوت [o] در همان محیطهای صوتی باشد در اینجا هم گویشوران دو گویش فوق‌الذکر اهمیت خاصی برای این نوع اختلافات قائلند. گرچه احتمالاً دلیل زبانشناسی هم برای توصیف این اختلاف وجود داشته باشد. اما در اینجا مجدداً با یک حقیقت اجتماعی مواجه هستیم و در نتیجه گویشوران این دو گویش روی یکی از این دو صوت توافق دارند و همانگونه که در یک زمان مشخصی برای این دو صوت اهمیت و ارزش قائل هستند و اتفاق نظر دارند برای تغییر آنها (در طول زمان) اتفاق نظر و گرایش جمعی وجود دارد و خلاصه تغییری صورت نمی‌گیرد چنانچه این گرایش جمعی وجود نداشته باشد با این وصف تغییر زبان یک امر اجتماعی می‌باشد همانگونه که تغییر پذیری یک پدیده اجتماعی است و تابحال هیچ توصیف صد درصد زبانشناسانه برای این کار ارائه نگردیده است. آنچه مسلم است در زبانشناسی تاریخی یک گرایش عمومی وجود دارد که زبان در حالت کاربردی بهتر درک می‌شود و این امر توسط مارتینه (۱۹۵۵) مورد تأیید قرار گرفته است. او روی تمایزهای معنایی تأکید می‌کند و از برخوردهای هم آوایی در زمان تغییر زبان اجتناب می‌ورزد. در حقیقت کنش‌های اجتماعی مختلف است که تغییر زبان را ممکن می‌سازد.

کتابنامه

- 1- Anthony Arlott, introduction to historical linguistics
University press of America 1981.
- 2- CHARLES JONES, Historical linguistics. Problems and
perspectives longman group U.K. limited 1993.
- 3- Jean Aitchison, language change progress or Decay Fontana
Paperbacks, 1981.
- 4- Peter TRUDGIL, sociolinguistics, Penguin books 1983.
- 5- Ronald Wardhaugh, An introduction to sociolinguistics,
Blackwell publishers 1991.
- 6- W. Labov, Sociolinguistics patterns, Philadelphia: University
of Pennsylvania press 1972.
- 7 - Winfred P. Lehman, historicl Linguistics an introduction,
Holt, Rinehart and Winston, 1873.